

Psykologiske ruiner

Med Hitler ved makten begynte staten en iskald sortering av barn. Hundretusener av barn med «dårlig blod» ble utsatt for slaveri og sadistiske eksperimenter.

TEKST

Per Johan Isdahl

PUBLISERT 7. januar 2009

I Hitlers grep

«Rett før lunsj 29. mai 1945, tre uker etter at annen verdenskrig formelt var over i Europa, gikk søster Wörle, oversøster for barneavdelingen på Kaufbeuren - Irsee sinnssykeasyl i nærheten av München, bort til Richard Jennes seng og drepte ham med en dødelig injeksjon. Hun hadde rikelig erfaring, for som hun villig forklarte for dem som forhørte henne, hadde hun satt en slik sprøyte på «minst 211 mindreårige» (s. 21).

Richard var karakterisert som en evnesvak idiot. Behandlingen han hadde fått, var en diett som etter en nøye utregnet periode ville gjøre ham så svak at han var rede til å bli avlivet. Hans foreldre leste i dødsattesten at dødsårsaken var tyfus.

Først to måneder senere fant allierte tropper ut at sykehuset var en utryddelsesanstalt. Historikeren Lynn H. Nicholas er en av mange forskere som motarbeider verdens glemsel over de døde barna under andre verdenskrig. Forskningen hennes forteller om millioner anonyme barneofre. Nicholas har en nærhet og en stilistisk emosjonell tilbakeholdenhet til dette temaet som gjør det mulig å holde fast i ubehagelig lesning. Hennes framstilling har utgangspunkt i erfaringer fra da hun var ung pike. Foreldrene

var på denne tiden kanadiske diplomater i Nederland, og hun har skrevet boka ut fra ønsket om å forstå det kaos som hun levde ved siden av.

Krigen er i sin gru eksemplarisk: 1,5 millioner barn drept, over en million var jødiske barn. Titusener sigøynerbarn og tyske barn med mentale og fysiske handikap som levde i institusjoner, ble utslettet. Barn i stort antall ble utryddet i Polen og i Sovjetunionen. I dag er erfaringer med krig fortsatt til stede i terapirommet. Terapeuten må møte lidende blikk når spørsmålet om meningen for den enkelte som offer melder seg. På samme måte blir lesningen av Nicholas sin bok en øvelse i å tåle å ta inn over seg menneskers voldelighet, men også i å oppdage sin egen spesielle kapasitet som kan vise seg gitt situasjonens krav.

Barneredderne

Men Nicholas' studier gir også gledesfylte øyeblikk. Fra de første timer med nazistiske politiske forfølgelser, gjennom jødeutryddelsesprogrammet, nedslakting i Sovjetunionen, og til fredsårenes kaos, reddes barn og gis livets mulighet. Forfatteren tar for seg situasjonen i Nederland i detalj. Her ser en befolkningens vilje til å gjemme jødiske barn for å hindre deportasjon. Danmark maktet å sende jødene til Sverige på fiskebåter. I Frankrike foregikk det et spill om å hindre deportasjoner under hele krigen, som i landsbyen Le Chambon-sur-Lignon, der barn ble gjemt fram til frigjøringen. Mellom 1938 og 1940 ble det organisert flukt av tusenvis av jødiske barn til England fra Nazi-Tyskland. Natten til 26. november 1942 ble barna på det jødiske barnehjemmet i Oslo reddet av motstandsfolk. Den som startet flukten til Sverige med sin bil, var barnepsykiaterpioneren Nic Waal. Dette hindret at barna ble deportert til dødsleirene i Tyskland.

Hitlers sosialstat

Det tyske naziregimet kunne etter 1933 mobilisere til lydighet i et samfunn uten demokratiske tradisjoner. Tyskland framstod i en kort periode som en krigsøkonomiens velferdsstat som materielt sett hadde positiv betydning for befolkningen. Befolkningens helse skulle sikres gjennom forebygging basert på arvelære og radikal rasisme. Samtidens vitenskapelige ekspertise stod til rådighet. Personer av rasemessig godt blod kunne finne sine plasser i folkefellesskapet.

JØDEGUTTEN: Over en million jødiske barn ble drept under krigen. Titusener sigøynerbarn og tyske barn med mentale og fysiske handikap som levde i institusjoner, ble utslettet. Illustrasjon: «Jødegutten» av Håkon Bleken. Foto: Galleri Ismene.

Nicholas skriver om Lebensborn-organisasjonen. «Lebensborn» betyr livskilde, og organisasjonen skulle støtte SS-familier, men også alenemødre og ugifte gravide. Det gjaldt å forhindre at ariske barn ble abortert. Hjemmene var organisert som strenge internatskoler. Heinrich Himmler, sjefen for SS, hadde Lebensborn-arbeidet som et hjertebarn og betraktet det som del av rikets formeringspropaganda. Norge var det landet som hadde det mest omfattende Lebensborn-programmet utenfor «Das Reich». Nicholas nevner at 6000 barn her til lands kan sies å være hjulpet av dette raseprogrammet.

Legeprofesjonen var tidlig blitt nazifisert, og utviklet samtidens raselære for tilpasning av samfunnet til den totale krig: De syke, handikappede og genetisk uperfekte skulle ikke kunne formere seg. Fra 1933 til 1945 ble 400 000 borgere sterilisert på basis av rasekriterier.

Rasehygiene

Psykiatrien var den medisinske disiplinen som villig var med på å utvikle effektiv gassing av barn med mentalt handikap, og sterilisering av voksne med psykiatriske lidelser. Dette var metoder som senere ble del av konsentrasjonsleirenes arbeidsmåter. Fjerning av institusjonsbefolkningen ble forberedt gjennom intens rasepropaganda.

Krigsforberedelsene krevde 70 000 ledige senger, og i 1939 ga Hitler ordre om at medisinske drap skulle gjennomføres. Aksjonen ble kalt T4 etter ledelsens adresse i Berlin: Tiergarten 4. Alle sykehus og pleieinstitusjoner måtte registrere pasienter systematisk. Hadde de vært syke i mer enn 5 år og ikke kunne arbeide, skulle de avlives. Kjente forskere på rasehygiene deltok, og dette førte til at 75 000 ble valgt ut til å dø. På pasientjournalenes forside kan en se at kombinasjonen kriminalitet og sinnslidelse var «dødelig». Helsebyråkrati og krigsøkonomer beregnet kostnad-nytte av aksjonen, som skulle gi penger til overs til pleie av stridsdyktige.

Nazi-økonomien griper inn og snur oppgavene til helseinstitusjoner i løpet av noen måneder - og plasser blir ledige før planlagt tidspunkt. Velferd for den produktive befolkning ble prioritert under hele krigen, og utryddelse av medborgere ble nærmest usynlig.

Eutanasi og barnepsykiatri

T4-operasjonen ble skjult som en nøytral syketransport. Det ble laget falske dødssertifikater, og pårørende måtte betale utgiftene. Regningen ble sendt sammen med urnen. Det gjaldt pasienter i alle aldre. På institusjonene Sonnenstein, Hadamar, Brandenburg, Grafeneck, Bernburg og Hartheim ble massedrapsmetoden med å bruke gass utprøvd under ledelse av Hitlers personlige lege. Leger stod for seleksjonene: Hvem skulle drepes straks, og hvem skulle arbeide seg i hjel?

Genetiske undersøkelser legitimerte medisinske drap på barn. Ved en av verdens første barne- og ungdomspsykiatriske klinikker vurderte man barnet ut fra økonomiske kriterier. De som ble antatt arbeidsuføre eller hadde lave resultater på intelligensprøver, ble drept. Man mener at fra 1939 til 1945 utryddet naziregimet 200 000 borgere som levde under helsevesenets forsyning. Den tyske medisinske og psykiatriske vitenskap og psykologien hadde bruk for ferske hjerner og forsøkspersoner. Handikappede barn og sigøynerbarn ble ofre for ønsket om et rasemessig homogent samfunn.

De inhumane forsøkene var også rettet inn på forskningsproblemstillinger knyttet til krig: Hvordan overleve best i kaldt vann, kan en overleve ved å drikke sjøvann, hvordan stoppe blødninger, og hvordan hindre infeksjon? De som ble sett på som deformerte, hadde en særlig tiltrekningskraft som objekter, og ble særlig utsatt for forskning som i realiteten var tortur.

I 1933 kom loven som forbød at personer med arvedefekter skulle kunne forplante seg. Overalt ble det sett på som viktig å sterilisere eller drepe barn fordi en da eliminerte framtidig degenerasjon. Om lag 5000 barn ble drept i østerrikske og tyske institusjoner.

Så utsatt var institusjonsbefolkningen at da T4-aksjonen ble avsluttet, fortsatte eutanasi-programmet lokalt. Det gjaldt å drepe så mange med lyter som mulig. Planlagt

diett uten fett var hyppig brukt. Freden gjorde liten forskjell. Matmangel, mangel på pleiere, tuberkulose og hus uten varme gjorde at 20 000 pasienter døde i årene 1945 til 1949. Krigen skapte dermed et kynismens paradoks: Friske barn fant måter å overleve på mens krigen raste rundt dem, mens barn overlatt til helsevesenet ble utryddet.

Livsviktig lek

Nicholas' bok kan suppleres med historikeren George Eisens studie av barnas lek i konsentrasjonsleire. Leken er et overlevelseselement for barn som trues på livet. Leken røper det indre livet til barn som gjennomlever kollektive og individuelle traumer. Barnas grunnleggende avhengighet av de voksne viser seg tydelig, særlig i forhold til omtankens gjensvar: De voksne klarer midt i utryddelsesleirens inferno å lage lekemuligheter.

Barnas lek avspeilet livets vilkår. I Auschwitz-Birkenau kunne greske gutter utfolde seg i lek. En bestod i å slå til den som hadde bind for øynene og rope «tyv, tyv». Den som stod, skulle da gjette hvem som hadde slått til ham. Leken viser til leirens etiske kodeks: Om du stjal mat og ble tatt, fikk du pryl. En annen lek het «Appell. Oppstilling». Andre leker het «Brakkesjef» eller «Gasskammer». Her gravde barna hull i marken og kastet steiner ned i hullet for å markere lik fra krematoriet, mens de imiterte skrikene til de døende. Leken er en symbolsk beskyttelse i en verden hvor frustrasjonen for barnet og ungdommen var overveldende.

Gjenforening

Bildet av hjemmet holdt motet oppe for eldre barn, skriver Nicholas. Etter hvert som land ble frigjort fra okkupasjon, søkte barn og unge hjemover som del av de omfattende flyktningstrømmene. Mange kom til ruiner og fant ingen av familien i live. Barnehjem var etablert i alle krigsherjede landene, og mange ventet forgjeves på gjenforening med familien. Familier som ble gjenforent, hadde utfordringen med å bli familie på nytt. Nicholas skriver (side 565): «For barn som hadde tilbrakt fem eller flere lykkelige år med fosterforeldre, vakte nyheten om foreldrenes skjebne blandede følelser. Da en niåring forsiktig ble fortalt av fostermoren at foreldrene og alle slektninger, som hun knapt husket, hadde omkommet, sa hun: «Å, nå kan jeg få bli hos deg.» Hennes forbausede fostermor skrev: «Tragisk nok hørte hun nyheten med lettelse.» Så enkelt var det ikke. Noen dager senere hørte hun at den lille jenta gråt om natten. Da hun spurte hvorfor, svarte barnet: «Jeg vil ikke at du skal dø.»

Barn som kom hjem til bygda eller småbyen, håpet på å finne noen som kunne lytte til deres historier. Noen fikk høre fra sine omsorgspersoner at andre hadde hatt det like ille. Mothistorier ledet til at de tidde. Hele tiden kunne ofrene kjenne ønsket om ikke å gjenoppleve lidelsen. Det oppstod en taushet, særlig mellom generasjoner. En taushet som ikke ble brutt på mange år.

Nicholas beskriver presist det som en kunne kjenne i etterkrigstiden (side 571): «Slik sluttet krigen, i rykk og napp, den trakk seg tilbake som råttent tidevann som etterlot

seg all slags menneskelig elendighet og forfall. Det tok lang tid før Europa ikke lenger var trist og grått, og før varme og mat ble tatt som en selvfølge.»

Posttraumatisk kultur

I boken *Menneskehetens gjenreisning* fra 1945 skriver den russisk-amerikanske Harvard-sosiologen Pitrim A. Sorokin at den skapende altruisme må dyrkes fram. Han mener imidlertid at vi har utilstrekkelig viten når det gjelder å forandre mennesket til å forlate egoismen. Sorokin hadde virket som samfunnsforsker i Sovjet og erfart den russiske revolusjonens voldsomheter. Han søkte i erfaringene fra verdenskrigen etter altruistiske faktorer i sosialt liv. På den måten er han en representant for den menneskelige post-traumatiske kulturen: En søker en utopiens vei for å finne måter å leve videre på. I dette Europas nullpunkt lå altruismens muligheter.

Når freden er etablert, tar fortellingene om krigen over. Millioner av mennesker klarte å svare positivt og oppfinnsomt på en forferdelig livssituasjon under krigen. Tausheten var kan hende en slik overlevelsesmåte.

Empatisk framstilling

Kan krigens skjensler presenteres gjennom en vanlig normal vitenskapelig protokoll og på nøytral måte? Etter mitt syn klarer Nicholas å vise humanitet og identifikasjon gjennom en formidlende og presis tekst som er faghistorisk solid.

Dori Laub (1992) skriver at terapeuten avventer det som ikke har skjedd, i form av en fortellingens rekonstruksjon for offeret. Rekonstruksjonen begynner ved at noen er villig til å bevitne fraværet av formulert erfaring med å være i den ytterste livsfare. Situasjonen ved psykologiske ruiner krever at andre vil lytte - og være med på å skape fortellingen om det som har skjedd. Det er derfor sårt å lese om tausheten som mennesker i tiden etter krigen fant fram til. Men kan hende var den en verdig attityde. Laub forklarer tausheten slik: Den som forteller, frykter på grunnleggende vis gjenskapingen av livets sårbarhet. Taushet er nederlag, men også fristedet de begge kan ty til. Et hjem i eksil, kan hende? Så kan det være mulig å høre tausheten. Retraumatisering er en reell mulighet. Andre vil ha kraft nok til å triumfere i overlevelsen. De kan skyve vekk det som skjedde, og skape en ønskebiografi i sin selvframstilling.

Medisin og politikk

Behandlingsfagene har fått i arv krigens redefinering av grenser for hva som kan gjøres med individer. I boken *Homo Sacer* viser Giorgio Agamben hvordan nazistene utvider forståelsen av unntaket (folkemordene) til å bli sett som det normale. Agamben er en nålevende italiensk politisk filosof. Det skjenselsaktige moderne ved nazismen slik han ser det, er sammensmeltningen av medisin og politikk. Både økonomisk og forebyggende genetikk kunne settes ut i livet med stor forvaltningsmessig effektivitet. Eutanasi blir til en dødens og statens politikk.

Gjennom språkets makt bindes eutanasi og arvelære sammen. Lege og forsker trer inn på krigens scene og definerer hva som er et nødvendig nasjonalt personlig offer. Livet og døden politiseres på en ny måte. Agamben ser konsentrasjonsleiren som uttrykk for det biopolitiske paradigmet som utvikles etter andre verdenskrig. Biopolitikk betegner den moderne nasjonalstatens intervensjoner som regulerer befolkningene gjennom makt over liv og død.

Den sakkyndige historikeren kan åpne for arbeid med ens egen empati, noe som igjen kan vedlikeholde årvåkenheten for egne reaksjoner i møte med ekstreme livserfaringer. Jeg tror at for meg kan en prinsipiell tenkning om samfunn hjelpe meg til å utholde det som kan komme av en stadig nølende erkjennelse over menneskesamfunnets krigslist og lyst. I møtet med personer med ekstreme erfaringer jeg som terapeut ikke selv har, minner denne boken meg om at det finnes mennesker som alltid er til å stole på med sin humanitet. Dermed kan det skapes et forventnings rom i terapi som ikke er falskt. Mulighet for liv etter krig kan skapes.

Teksten sto på trykk første gang i Tidsskrift for Norsk psykologforening, Vol 46, nummer 1, 2009, side 100-103

TEKST

Per Johan Isdahl, psykolog

+ [Vis referanser](#)

Referanser

Agamben, G. (1998). Homo Sacer: sovereign power and bare life. Stanford, Stanford University Press.

Eisen, G. (1988). Children and Play in the Holocaust: Games among the Shadows. Amherst: University of Massachusetts Press.

Felman, S., Laub, D. (1992). Testimony. London: Routledge.

Isdahl, P. J. (2006). Ofrets anonymitet. Omsorg, 2, 47-55.

Nicholas, L.K. (2006). I Hitlers grep. Europas barn under nazismen. Oslo: Aschehoug.

Sorokin, P.A. (1945). Menneskehetens gjenreisning. Oslo: Olaf Norlis Forlag.

Tooze, A. (2007). The Wages of Destruction: The Making and Breaking of the Nazi Economy. Oxford: Oxford University Press.

Waal, H. (1991). Nic Waal. Det urolige hjerte. Oslo: Pax Forlag.

Weiss, P. (1975). Motståndets estetikk. Göteborg: Arbetarkultur.